

Az intencionalitás kauzális összefüggései

A cselekvés, az intencionalitás, a cselekvő és a valóság viszonyának, az intencionalitás és a nyelv összefüggéseinek kérdése mind több cselekvésfilozófiai, szociológiai, történetfilozófiai és nyelvfilozófiai vizsgálat alapproblémájaként jelenik meg az egyes filozófiai témakörök lehetséges találkozási pontjaként. Ezek az interdiszciplináris cselekvés—modellek pontosan meghatározható specifikumaik ellenére egy, a cselekvő és a valóság viszonyát érintő közös ontológiai előfeltevésre vezethetők vissza. Ez a cselekvő és a valóság között általánosan feltételezett viszony, amely az észlelés és cselekvés hagyományos dichotómájára épül, implicit vagy explicit módon, a legtöbb cselekvés—modellben fellelhető. Eszerint a cselekvő és a valóság között egy kettős, nyelvi is közvetített viszony létezik: a tény-megállapítás kognitív viszonya és a cselekvési cél megvalósításának beavatkozásos viszonya. Az észlelés és cselekvés ilyen dichotómikus felfogása azonban a komplex problémakörnek éppen azokat a kérdéseit teszi megválaszolhatatlanná, amelyek az intenció és a cselekvés, az intenció és a hit viszonyát, e viszonyok lényegét, a cselekvést meghatározó implicit kognitív háttérrel, valamint e kognitív háttér és a nyelv viszonyát érintik. Ezért ez a közös előfeltevés egyúttal egyik forrásává is vált annak a problémának, amely az analitikus cselekvésemleletek színrelépése óta készleten mind határozottabb állásfoglalásra a kérdéskör kutatóit. Nem tekinthető ugyanis ma sem eldöntöttnek az a vita, hogy a motívumok és az intenciók az okai—e a cselekvésnek, vagy pedig a cselekvésnek mint cselekvésnek a leírását biztosító logikai feltételek.

E tanulmány célja, hogy egy új intencionalitás—modell alapelveinek a meghatározásával az intenciók kauzális fogalmakban való analízise mellett foglaljon állást ebben a vitában.

Ez az új intencionalitás—modell az észlelés és a cselekvés, valamint ezáltal a cselekvő és a valóság viszonyának az eddigiektől eltérő megközelítésére

épül, amely ily módon az intenció és a hit egy új fogalmának bevezetését is lehetővé teszi.

A tanulmány első részében ezért az intenciók kauzális értelmezésére épülő elméletek fontosabb eredményeinek az összefoglalásával egyetemben kerül sor azoknak a problémáknak a körvonalazására, amelyek megoldásához a kauzális magyarázatok bizonyos előfeltevéseinek módosítására, egy új intencionalitás—modell alapjainak a meghatározására van szükség.

A tanulmány következő részében ennek az új intencionalitás—modellnek a felvázolását kísérik majd meg a cselekvő és a valóság viszonyának egy új megközelítése alapján. Ennek során teszünk kísérletet az észlelés és cselekvés viszonyának újraértelmezésére, az intencionalitás kauzális viszonyainak rekonstrukciójára, valamint az intenció és a hit fogalmának ezen viszonyok alapján történő meghatározására. Az intencionalitás újonnan feltárt viszonyrendszereivel összefüggésben vizsgáljuk újra a cselekvések implicit kognitív háttérének kérdését, amely egyúttal elvezet az intencionalitás és a nyelv viszonyának problematikájához is.

A tanulmány utolsó fejezetében ezért kísérletet teszünk intencionalitás—modellünk szemantikai tanulságainak a megfogalmazására is, amelyek majd alapjául szolgálnak az olyan összetett problémákra irányuló vizsgálatoknak, mint a kommunikatív cselekvés, vagy az intenciók és hitek megnevezésének problematikája.

A tanulmányban megfogalmazott intencionalitás—modell tehát egy olyan kauzális magyarázat magva, amely új cselekvésfilozófiai fogalmak bevezetésével az intencionalitás struktúrájának, nyelv és intencionalitás viszonyának egy új megközelítésével tesz kísérletet a cselekvő és a valóság viszonyának rekonstruálására.

Ez a modell ily módon válhat egyik lehetséges alapjává azoknak a vizsgálatoknak, amelyek a cselekvés komplex kérdéskörének bizonyos elemeit részletesen elemezve vállalkoznak az intencionalitás eddig még nem ismert kauzális viszonyainak a feltárására.

I. Az intencionalitás kauzális magyarázatának kérdései

A cselekvések kauzális magyarázatának lehetőségét számos filozófus számára kérdésessé tette az az általánosan elfogadott nézet, hogy az intenció és a cselekvés benső, logikai kapcsolata következtében az intenciót nem lehet a cselekvés okaként értelmezni. Így az intenció, amely logikailag nem különböztethető meg a cselekvéstől, nem fogható fel a cselekvés okaként, meghatározása nem jelenti a cselekvés magyarázatát. Az intenciók megnevezése önmagában tehát nem lehet alapja egy kauzális magyarázatnak.

Ezzel az analitikus cselekvéseméletekben széles körűen elfogadott felfogással szemben mind világosabban körvonalazódik azok táborra, akik az intenció és a cselekvés közötti benső, logikai kapcsolat feltételezésének fenntartásával tesznek kísérletet az intenció és a cselekvés viszonyának kauzális viszonyként való értelmezésére. Ezekhez a kauzális magyarázat—modellekhez minden esetben az intencionalitás, a cselekvő és a valóság viszonyának árnyaltabb elemzésén keresztül jutottak el megalkotók. Ennek céljából pedig fel kellett adniuk azt a hagyományos módszertani elvet, amely Dray, Anscombe, Danto és mások munkássága révén vált az analitikus cselekvéseméletek számára irányadóvá, és amely a cselekvés intencionalitásnak kérdését a cselekvés leírása felől megközelíthető kérdésnek tartja. Ez a hagyományos, leírás—központú felfogás éppen azoknak a tényeknek a vizsgálatától való elzárkózást jelenti, amelyek egy cselekvést egy adott leírásban intencionálissá tesznek.

Dray, aki az elsők között tesz kísérletet egy analitikus magyarázat—modell kidolgozására, az átfogó törvények történeti magyarázatokban való alkalmazhatóságának Hempel—Popper—féle modelljével a tudományos metodológia egységesítésének pozitivistá eszményével szemben fogalmazza meg koncepcióját.¹ Ennek magva az általa "racionális magyarázat"—nak nevezett magyarázatípus, amely a cselekvések és a motívumok közötti összefüggések feltárásával mutatja ki egy

adott szituációban végrehajtott cselekvés racionális jellegét.

A cselekvések ilyen racionális magyarázatokban való leírásai tehát a cselekvések tudatos céljainak intuitív megismerését szolgálják. Ez pedig implicite azt jelenti, hogy maguk az intenciók nem határozhatók meg a tárgyukra, a szándékolt eredményre, azaz a cselekvés külső aspektusaira való utalás nélkül.

Ennek a magyarázatípusnak egy instrumentalista változatát dolgozta ki újabban Raymond Martin a történetírói tevékenysége során.² Martin a történetírói munkák szubjektivitásának szükségszerűségét valló elméletekkel szemben dolgozta ki "mérsékelt empirikus szubjektivizmus"—át, amelynek alapja a történetírói tevékenységnek mintegy adott szituációban meghatározott motívumok, indítékok szerint végrehajtott problémamegoldó cselekvésnek a racionalista magyarázata. Eszerint a történészek, akár a mindennapi élet bármely területén, a megfelelő döntéshozatal érdekében élnek bizonyos módszertani elvekkel, így például az általánosítások alkalmazásával, amelyekről feltételezhető, hogy elvezetnek az adott probléma megoldásához, magához az igazsághoz. Martin magyarázat-modelljében, ami tehát a történetírói magyarázatok létrejöttét meghatározó történetírói motívumok és intenciók feltárására irányul, a drayi racionális magyarázatípusban implicite jelenlévő

instrumentalizmus explicitté válása fedezhető fel. Martin így némiképp árnyaltabb, de — az intencionalitás kauzális viszonyainak háttérbe szorításával — még az analitikus hagyományokhoz inkább ragaszkodó magyarázatot nyújt a motívumok, intenciók és a cselekvés összefüggéseiről.

Ahogy Danto is, aki szintén az átfogó törvények vizsgálata során mutat rá arra, hogy azok történetírói használatát mindig a magyarázandó esemény leírása határozza meg.³ Azaz lehetnek az adott eseménynek olyan leírásai, amelyekben az esemény mint explanandum nem előfeltételez logikailag egy átfogó törvényt, és lehetnek olyanok is, amelyekben viszont az explanandumot

1 W. Dray: *Laws and Explanation in History*. Oxford University Press, London, 1957.

2 R. Martin: *The Past within Us*. Princeton University Press/Princeton, New Jersey, 1989.

3 A.C. Danto: *Analytical Philosophy of History*. Cambridge University Press, Cambridge, 1965.

csak egy átfogó törvény felhasználásával lehet leírni.

Dantonak ez, a cselekvéseméleti koncepcióval teljes mértékig analóg, történetfilozófiai konklúziója az Anscombe nevéhez fűződő intencionalitás-modell⁴ adoptálásáról tanúskodik. Anscombe szerint egy cselekvés intencionális jellegét csak akkor tudjuk megállapítani, ha megadjuk azt a leírást, amely alatt az adott cselekvés intencionális, míg egy másik mellett nem intencionális. A cselekvések szempontjából tehát fontos, hogy milyen leírást adunk róluk, milyen cselekvésként értelmezzük azokat. Ennek a modellnek, amely időközben egy irányadó cselekvésfilozófiai metodológia alapjává vált, tehát a legfőbb hibája, hogy éppen azoknak a tényeknek a vizsgálatát hagyja figyelmen kívül, amelyek egy adott cselekvést egy adott leírásban intencionálissá tesznek.

Anscombe, akinek nevéhez az intenció fogalmi elemzésének, Wittgensteint követő kidolgozása fűződik, tehát éppúgy egy nem kauzális magyarázat-típus alapjait veti meg, mint Dray a cselekvési motívumokra hivatkozó racionális magyarázataival, vagy Von Wright, aki az intencionális magyarázat logikájának egyik első kidolgozójaként épp az intenció és a cselekvés benső, logikai kapcsolatából kiindulva tagadja az intencionalitás kauzális magyarázatának lehetőségét.⁵

Annak tehát, aki az analitikus cselekvésfilozófiában uralkodóvá vált felfogás ellenére tett kísérletet egy kauzális magyarázat megkonstruálására, a cselekvések leírása felől a cselekvések tényleges összefüggései, az intencionalitást meghatározó tények felé kellett közelítenie, feladva azokat a metodológiai elveket, amelyeket a fenti nem kauzális magyarázat-modellek standardként fogtak fel. Erre, a cselekvések intencionális összefüggéseinek, és a cselekvések leírásainak árnyaltabb elemzését igénylő feladatra vállalkozott Davidson is. Davidson kauzális magyarázatának elemeit egy "ontológiai redukció" révén határozza meg, amikor kijelenti, hogy egy cselekvés magyarázatához bizonyos "előattitűdökre", mint a vágy, előítélet vagy kötelességérzet; a hitekre és magára a cselekvésre van szükség.⁷ A magyarázat célja, hogy rekonstruálja az

4 G.E.M. Anscombe: *Intention*. Basil Blackwell, Oxford, 1957.

5 G.H. von Wright: *Explanation and Understanding*. Ithaca-New York, 1971.

6 D. Davidson: *Essays on Actions and Events*. Clarendon Press, Oxford, 1980.

7 D. Davidson: *Essays on Actions and Events*. Intending. Id. kiad. 87-88. oldal.

8. Uo., 88. oldal.

ezek között fennálló kauzális összefüggéseket; "egy kauzális világban létező autonóm cselekvés lehetőségeit".⁸ Egy intencionális cselekvés leírásának sikere tehát az adott cselekvés intenciójáról, a cselekvést meghatározó hitekről, és a magáról a cselekvésről mondottakból következik.

Davidson teljes mértékig Winch vonalán halad akkor, amikor megállapítja, hogy a cselekvések rekonstruált okai nem engednek arra a következtetésre jutni, miszerint cselekvésnek csak az értéket előállító, a cselekvők számára szubjektív értelemmel bíró viselkedés tekinthető. Winch ugyanis, aki a kauzális magyarázat—modell egyik megalapozójának tekinthető, valamennyi speciális viselke-

dést jelentéssel bíró, a wittgensteini értelemben vett szabálykövető viselkedésként fog fel.⁹ Ez alapján mutat rá Davidson is arra, hogy mivel valamennyi cselekvés értelemmel bír, minden esetben kimutathatók olyan intenciók, amelyek okai voltak az adott cselekvésnek. Hozzáteszi azonban azt, hogy az intenció megnevezését tartalmazó leírások rendszerint nem érintik a cselekvés valamennyi okát, és ezért nem rekonstruálható teljes mértékig a cselekvés alapját jelentő kognitív aktus sem. Ezért pontosan az a kérdés marad megválaszolatlan, hogy a cselekvő miként jut el vágyaitól és más attitűdjeitől addig a konklúzióig, miszerint cselekvése az adott kontextusban kívánatos volt. Azaz, hogy ezek az "előattitűdök" miként szolgáltathatnak okokat az intenciók számára, és hogy ez a folyamat

hogyan írható le. Davidson számára tehát az általa részletesen elemzett kauzalitásnak éppen az egyik legfontosabb, valamennyi cselekvésben tapasztalt mozzanata jelent megoldhatatlan problémát.

Ugyanez mondható el Searle nagy vitát kiváltó intencionalitás—elméletéről is, amelyben a Davidson által is vizsgált kauzalitást az intencionális okság fogalmával jelöli.¹⁰ Searle szemben a kauzalitás hagyományos, hume—i felfogásával, a kauzális kapcsolatok észlelhetőségéről beszél. Szerinte a cselekvésben megjelenik az okság tapasztalata, amely így magának az okságnak a forrása lesz. Ez pedig a

9 P. Winch: *The Idea of Social Science*. Routledge and Keagan Paul, London, 1958. *Magyarul: A társadalomtudomány eszméje*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

10 J. Searle: *Intentionality*. Cambridge-London-New York, Cambridge University Press, 1983.

cselekvés intencionális tartalma kauzális ön—referencialitásának az eredménye. Ez a kauzális ön—referencialitás a cselekvés esetében tehát azt jelenti, hogy a magát a cselekvést prezentáló intenció egyúttal a cselekvés oka is.

Ugyanez a kauzális ön—referencialitás jellemzi Searle szerint az észlelést is, amely a cselekvéstől megfeleltetési és oksági viszonyban különböző tranzakció a tudat és a világ között, ahol az észlelési tapasztalat saját kiváltó okát prezentálja. Az észlelési tapasztalat tehát kauzális következménye az észlelt ténynek, a maga kielégülési feltételeinek. A cselekvési tapasztalat viszont, amit egy ellenkező megfeleltetési irány jellemez, kauzálisan váltja ki a cselekvés cselekvésbeli aspektusait, azaz saját kielégülési feltételét. Ez a cselekvési tapasztalat Searle számára kulcsfontosságú fogalomnak bizonyult az intenció fogalmának meghatározása, illetve az "előzetes intenció" és a cselekvésbeli intenció, a meghatározást árnyaltabbá tévő, dichotómiájának bevezetése szempontjából. A cselekvési tapasztalat ugyanis Searle szerint azonos a "cselekvésbeli intenció" intencionális tartalmával. A cselekvés egésze viszont, amely a "cselekvésbeli intenciót" is magába foglalja, az "előzetes intenció" vonatkozik. Ezzel az "előzetes intenció"—nak, amely a "cselekvésbeli intenció"—val szemben nem minden cselekvést jellemez, intencionális tárgya az egész cselekvés. A "cselekvésbeli intenció" viszont nem az egész cselekvést, csupán a "fizikai mozgást" prezentálja, intencionális tárgya tehát a cselekvés mozgásos eleme. Az "előzetes intenció" tehát kauzális forrása az egész cselekvésnek, amelyen belül a "cselekvési intenció" a "fizikai mozgás" számára szintén kauzális tényezőként jelenik meg. Ez a magyarázat azonban nem ad választ arra a kérdésre, hogy mi annak a kauzalitásnak a lényege, amelyben az "előzetes intenciók" mint okok vannak jelen. Searle, Davidsonhoz hasonlóan, nem ad választ az észlelésnek és a cselekvésnek egymástól funkciójuk, megfeleltetési és kauzális irányuk szerint megkülönböztethető jelenségekként való felfogása következtében arra a kérdésre, hogy miért lehet a cselekvés tárgyának észlelése, vagy az annak hatására kialakult bármely "előattitűd" magának az intenciónak a forrása. Vagyis az észlelés és cselekvés folyamatának ez a konceptuális izolálása épp az in-

tencionalitás alapját jelentő kauzális folyamat lényegének a megértését teszi lehetetlenné.

Úgy tűnik, ettől a problémától nem mentesek az e kérdéskörben elvégzett legújabb vizsgálatok sem, amelyek közül mindenképpen kiemelkednek Michael E. Bratman elemzései¹¹, aki Davidson és Robert Stalnaker¹² eredményeire támaszkodva nyújt az eddigieknél árnyaltabb áttekintést az intencionalitás kauzális összefüggéseiről. Bratman a kognitív háttér és a cselekvés kontextusának viszonyát kutatva mutat rá egy cselekvő hitének kontextus—független jellegére. Ezek a kontextus—független hitek, ahogy Bratman fogalmaz, annak igazságát célozzák meg, amit hiszünk, rendes körülmények között nem esnek akaratlagos ellenőrzés alá, és koherens módon integrálódnak hiteink rendszerébe.

A cselekvés során azonban egy adott kontextusban bizonyos gyakorlati kényszerek — mint amilyen az érvelések egyszerűsítésének, a tévedések következményeiben rejlő asszimetriáknak, a társadalmi kooperációnak vagy a másokhoz való sajátos viszonyoknak a kényszere — határozzák meg a kognitív háttérben adott propozíciók elfogadását. Ezek a kényszerek abban az értelemben kontextus—viszonylagosak, hogy csupán bizonyos kontextusokban jelentkeznek azok közül, amelyekben ezek a propozíciók relevánsak. Bratman szerint léteznie kell egy kontextus—viszonylagos kognitív háttérnek, amely a kontextus—független kognitív háttérnek

egy adott kontextussal való egyeztetése során jön létre. A hitek ilyen kontextus—viszonylagos kognitív párját nevezi Bratman "elfogadás"—nak. Eszerint "valamit elfogadni egy kontextusban annyit jelent, mint ezt a valamit az egyeztetett kognitív háttérben az illető kontextus szempontjából adotttnak fogni fel".¹³

Van — Bratman szerint — e kognitív pár mellett egy gyakorlati pár is: az intenció és az elhatározás. Az elhatározások, amelyek a lehetőségek közötti mérlegelések következményei, a kontextus—viszonylagosság jegyeit hordozzák magukon. Az elhatározások eredményeként létrejött intenciók ezzel szemben kontextus—függetlenek, és mint ilyenek egyaránt összeegyeztethetőek kell, hogy legyenek a cselekvő releváns hiteivel és más intencióival. Ezeknek az intencióknak azonban kölcsönösen összeegyeztethetőeknek is kell lenniük, hogy ezáltal

11 M.E. Bratman: *Cognitivism About Practical Reason. Ethics*, 102, 1991, 117-28. oldal.

M.E. Bratman: *Practical Reasoning and Acceptance in a Context. Mind*, Vol. 101. 401. 1992, 1-15. oldal.

12 R. Stalnaker: *Inquiring*. Mass: MIT Press, Cambridge, 1984.

13 M.E. Bratman: *Practical Reasoning and Acceptance in a Context*. Id. kiad. 11. oldal.

biztosítsák a cselekvés koordinációjához szükséges alapokat. Ily módon körvonalazódik Bratman elemzéseiben a két pár kölcsönösen összefüggő szerepe egy kontextusbeli cselekvés esetében. Az elfogadás és az elhatározás kontextus—viszonylagossága a Bratman által felvázolt gyakorlati kényszerekre való fogékonyság biztosítója a cselekvések során. Amíg a hitek és intenciók kontextus—függetlensége biztosítja — Bratman szerint — a cselekvések kontinuitását és folyamatos koordinációját.

Bár Bratman intencionalitás—elmélete a kontextus—viszonylagosság és a kontextus—függetlenség dichotómiájának bevezetésével már sugall bizonyos, eddig még meg nem határozott kauzális összefüggéseket, továbbra is megválaszolatlan kérdés marad az, hogy miként kapcsolódik a kontextusbeli cselekvés tárgyának észlelése, a konstatív aktus a gyakorlati, direktív cselekvésekhez; miként észlelheti egy cselekvő kontextusbeli cselekvésé-

nek tárgyait; hogyan jön létre a cselekvések sikerességét biztosító implicit kognitív háttér.

Ezek olyan kérdések, amelyekre az intencionalitás-elméletek hagyományos, az észlelés és cselekvés konceptuális dichotómiájára épülő előfeltevései birtokában nehéz lenne válaszolni. Ezért a következő fejezetben egy olyan kauzális magyarázat—modell felvázolására teszünk kísérletet, amely szakít a hagyományos előfeltevések bizonyos elemeivel. Így az észlelés és cselekvés klasszikus dichotómiájával is.

Az intencionalitás kauzális összefüggései

A fenti intencionalitás—elméletek tehát, ahogy azt láthattuk, egy közös cselekvéseméleti előfeltevést tartalmaznak. Eszerint a valóság, mint létező tényállások összessége és a cselekvő között egy kettős viszony alakul ki: egyrészt a ténymegállapítás kognitív viszonya, másrészt egy cselekvési cél megvalósítására irányuló tevékenységi, beavatkozási viszony. Egy adott kontextusban e kettős viszonyrendszer alapján végrehajtott cselekvések, ezen elméletek szerint, egy implicit háttértudást feltételeznek. Ez az implicit háttértudás lesz egyúttal a cselekvések kontextus—viszonylagosságának is a kognitív alapja. Ez a Wittgenstein, Searle, Habermas és mások elméletének alapvető elemeként ki-kristályosodó fogalom egy olyan, sajátos vonásokkal rendelkező, alapvető tudást jelöl, amely holisztikusan struktúrált, és amelyet a cselekvő nem képes tudatosítani, de kétségbevonni sem.

14 L. Wittgenstein: Über Gewissheit / On Certainty. Basil Blackwell, Oxford, 1969. 103, 35.

mennyi kérdésünkben és válaszunkban.¹⁴

Egy kontextusbeli cselekvés, egy beszédaktus tehát épp úgy mint e beszédaktusban alkalmazott szó jelentése egy implicit tudás függvénye, amely, mivel az adott cselekvés szempontjából nem problematikus, a cselekvés során nem tudatosul a cselekvő számára.

Searle a mindennapi tudásnak ezt az implicit rétegét mint olyan háttérret építi be a beszédaktus—elméletbe, amely feltétele a beszédaktus megértésének és a kommunikatív cselekvésnek. Ezt az implicit háttértudást pedig, véli Searle, a problematizálás; egy adott kontextusban jelentkező, objektív problémák következményeként létrejött folyamat hozza működésbe. Searle ezután a jelentős felismerés után tesz kísérletet arra, hogy ezt a kognitív háttérret az intencionalitás más kérdéseiben összefüggésben vizsgálja. Erre a kísérletre az intencionalitásról írt és az előző fejezetben már tárgyalt könyvében kerül sor.

Ez a munka az intencionalitás kérdésének egy olyan megközelítésére épül, amely kiváltotta mindazok kritikáját — így például Habermas kritikáját is —, akik

az intencionális állapotok, mint mentális jelenségek, nyelvtől való függetlenségének gondolatát a beszédaktus— elméletbe be nem illeszthető, meghaladott elképzelésnek tartották.

Mégis elmondhatjuk, hogy Searle ezen "pszichológista" felfogása, amely szerint egy jelentés lehetőségeinek és korlátainak, mint ahogy a nyelvi reprezentáció képességének is, az intencionalitás a forrása, a számos megválaszolatlan kérdés ellenére közelebb vihet bennünket az intencionalitás, valamint az intencionalitás és a nyelv viszonyának megértéséhez.

Ahhoz viszont, hogy az intencionalitás, az intencionalitás és a nyelv viszonyának lényegét megértsük, meg kell kísérelnünk a cselekvő és a valóság viszonyának egy, a hagyományos cselekvésfilozófiai, így Searle elméletében is fellelhető előfeltevések bizonyos elemeinek a módosítására épülő értelmezését. E rekonstrukció kiindulópontjaként a cselekvő és a valóság viszonyát mint a problémák totalítására irányuló cselekvések viszonyrendszereiben való létezését fogjuk fel.

A valóság tehát a cselekvő számára mint problémák totalítása létezik. A valóságnak mint problémák totalításának az észlelése pedig nem más mint a problémaként létezés ön—referenciája. A cselekvő folytonos problémamegoldó cselekvéssel *észleli* önmagát és a valóságot mint problémák rendszereit. A cselekvő tehát saját cselekvő létezésével észleli a közte és a valóság között kialakult viszonyt, önmagát és a valóságot mint e viszonyban létező problémák rendszereit.

A valóságot mint problémák rendszerét saját, problémaként való létezésében oldja fel. Ezért számára cselekvése tárgya egyrészt cselekvése, másrészt az adott kontextusban a cselekvése számára adott lehetséges problémák viszonyában létezik. Egy cselekvő tehát minden cselekvései számára adott problémát e *kettősviszonyrendszerben* észlel.

Egy probléma észlelése tehát az adott problémára irányuló kognitív, illetve gyakorlati cselekvések során létrejött viszonyrendszerek alkotta összetett viszonyrendszer kialakulása, e viszonyrendszerek folytonos egymáshoz viszonyulása. Minden egyes cselekvés tehát egy *problémaészlelés* elemeként értelmezhető. A problémaészlelés során az észlelő—cselekvő észlelése tárgyát minden esetben mint a cselekvés eredményeképpen létrejött viszony-

rendszerben létező problémát, önmagát pedig mint e viszonyrendszerben cselekvő létezőt észleli.

A cselekvő észlelése számára adott valamennyi megoldandó probléma összetettségi foka szeint különbözik, például egy könyv színe mint probléma; egy asztalon fekvő ilyen és ilyen színű könyv mint probléma; az asztalon fekvő ilyen és ilyen színű könyv fellapozása mint probléma, stb. Valamennyi összetett probléma azonban a cselekvő észlelése számára mint *elemi problémák összesség* létezik. Egy ilyen összetett probléma, mint például az asztalon fekvő ilyen és ilyen színű könyv észlelése, olyan cselekvések együttese, amelyek az adott problémát alkotó elemi problémákra irányulnak. Minden tényállás, mint probléma észlelése során az mint elemi problémák együttese jelenik meg cselekvéseink számára, amely elemi problémákra irányuló cselekvések az elemi problémákat a cselekvések során létrejött viszonyrendszerben *észlelik*. Egy összetettebb probléma észlelése ezen elemi problémákra irányuló cselekvések mint *elemi problémaészlelések* során létrejött viszonyrendszerek alkotta összetett viszonyrendszer kialakulása.

Az összetett probléma ezt a viszonyrendszert önmagában rögzítve lesz majd maga is egy nála összetettebb probléma elemi problémaészlelésének a tárgya. Így módon juthat el egy cselekvő az elemi problémaészlelésektől bonyolultabb, összetettebb problémák észleléséig. Példánknál maradva: az asztalon fekvő ilyen és ilyen színű könyv, mint a cselekvő számára problémaként létező tényállás észlelése, elemi problémák észlelését jelentő kognitív és gyakorlati cselekvések során kialakult viszonyrendszerekre vezethető vissza. Így például a szín a vizuális viszonyítás kognitív aktusa által teremtett kettős viszonyrendszerben mint az adott kognitív aktushoz, és az aktus más, lehetséges problémáihoz (alak, forma, nagyság stb.) való viszonyában létező probléma lesz elemi problémaészlelések tárgya. Ugyanígy lesz például a könyv anyaga is elemi problémaészlelés tárgya egy adott cselekvés (tapintás) során kialakult kettős viszonyrendszerben.

Ezen elemi problémaészlelések során létrejött viszonyrendszerek alkotta összetettebb viszonyrendszer kialakulása lesz a könyvnek mint összetettebb problémának az észlelése. A "könyv"—ben mint összetettebb problémában rögzül ez a viszonyrendszer, és így válik maga is egy összetettebb probléma (a könyv térbeli meghatározása) szempontjából elemi problémává. Azaz maga is mint elemi problémaészlelés tárgya fog létezni a ráirányuló cselekvések

során létrejött viszonyrendszerekben, hogy aztán ezek a viszonyrendszerek is egy összetettebb viszonyrendszer részeként rögzüljenek.

Az összetett problémák észlelésének pedig a cselekvő mentális és fizikai adottságai, nyelvi kompetenciája, illetve a probléma—kontextus viszonyai jelölik ki a határait. Vagyis bizonyos összetettebb problémák észlelésének már alapvető feltétele a nyelvi kompetencia kialakulása, amelynek folyamataról a következő fejezetben szólnunk. A problémák észlelése tehát nem más, mint a fent említett összetett viszonyrendszer kialakulása, amely viszonyrendszer aztán rögzül magában a problémában. Az észlelés és a cselekvés hagyományos, dichotómikus felfogásával szemben tehát azt látjuk, hogy *valamennyi észlelés cselekvés* és vice versa; *valamennyi cselekvés észlelés*. Joggal feltételezhetjük, hogy a problémaészlelés során kialakult viszonyrendszerekben azon implicit kognitív háttér alapjait ismerhetjük fel, amely éppen a magában a problémában való rögzülése révén határozza meg cselekvéseinket. Ez az implicit kognitív háttér lesz az, ami majd a problémák megnevezése révén magával a jelentéssel azonosul minden probléma—kontextusban.

Ennek az implicit kognitív háttérnek mint viszonyrendszernek a kialakulását jelentő problémaészlelés egy *elsődleges* vagy *alapintenció* következményként létrejött intencionális folyamat. Ennek az elsődleges intenciónak a lényege pedig az, hogy a cselekvő magát egy probléma—kontextus viszonyrendszereiben cselekvő létezőként ismerje fel, akinek felelnie kell a probléma—kontextus problémáinak a kihívásaira. Az elsődleges intenció tehát a problémák kihívásának eredményeképpen kialakult *válaszadásiszándék*. Ezzel az elsődleges vagy alapintencióval együtt jelentkezik egy *elsődleges hit* is, amely a cselekvés létrejöttének biztosítója. Ez pedig annak a hite, hogy a cselekvő *képes* a problémák kihívására válaszolni, illetve hogy a probléma *valóban* cselekvése tárgya, és az csak az ő cselekvése révén válik a cselekvés során létrejött viszonyrendszerekben problémává.

Az elsődleges intenció mellett tehát ez az elsődleges hit lesz minden cselekvés kiindulópontja, a cselekvés megkezdésének feltétele. A problémaészlelés folyamatában azonban az alapintenció mellett létrejön egy *másodlagos intenció* is, mégpedig a problémaészlelés során végrehajtott cselekvések kettős viszonyrendszerében, ahol egy adott probléma a cselekvéshez és a cselekvés számára adott lehetsé-

ges problémákhoz való viszonyában jelenik meg. E viszonyrendszerben *implicit* van jelen a más problémákra irányuló lehetséges cselekvések intenciója. Amikor a cselekvések viszonyrendszerei egy problémaészlelés során egy összetett viszonyrendszer részei lesznek, akkor e viszonyrendszerek egymáshoz való viszonyában az implicit másodlagos intenciók újabb cselekvések forrásaivá válnak. Ezek a másodlagos intenciók ugyanazon problémaészlelések ismétlődésekor a problémaészlelő cselekvések viszonyrendszereivel együtt rögzülnek a cselekvő tudatában. Tehát egy cselekvés viszonyrendszerei az általa mozgósított újabb cselekvések viszonyrendszereivel való viszonyukban rögzülnek az adott cselekvés ismétlődésekor. A viszonyrendszerekkel együtt ily módon rögzülő másodlagos intenciók később, az adott probléma ismételt észlelésekor olyan rögzített intencióként jelennek meg, amelyek a lehetséges cselekvések közötti választást egyértelműsítik a viszonyrendszerek kialakulását követően. Így válnak a másodlagos intenciók a tanult cselekvések forrásaivá.

A cselekvések tehát az intencionalitásnak az ilyen, elsődleges és másodlagos intenciókból felépülő rendszerét foglalják magukban. Ezen elsődleges és másodlagos intenciók viszonyában alakul ki az a *másodlagos hit*, amely a problémaészlelő cselekvés intencionalitásának kohéziós elemeként a cselekvések folyamatosságának és koordinációjának alapja. Ez a hit propozicionális tartalmát tehát az intenciók viszonyában nyeri el. Ezért ez a propozicionális tartalom sohasem lehet kontextus—független tartalom, ahogy azt Bratman is feltételezte. Nem lehet egy hit kontextus—független akkor sem, ha rögzített, hiszen egy már rögzített hit felidézése is egy olyan intencionális aktus, amely az intenciók és hitek fent bemutatott rendszerére épül. Tehát egy rögzített hit felidézése, mint intencionális aktus során a felidézett hit maga is a felidézés kontextusának viszonyrendszereiben jelenik meg mint kontextus—viszonylagos jelenség, azaz tartalma feltöltökezik az adott kontextus elemeivel. Ezeket a rögzített hiteket valóban jellemzik a Bratman által is meghatározott "kategorikus vonások" mint az igazságra irányultság, az akaratlagos kontroll alóli mentesség, az integrálhatóság; de ezekhez a vonásokhoz épp rögzítésüknek folyamatában jutnak hozzá. Ez pedig azt jelenti, hogy ezek a már rögzített hitek implicit megőrzik kontextus—viszonylagosságukat, ami a

rájuk irányuló reflexió során az adott cselekvések vagy problémák révén ismét explicitté válik.

Ezek a Bratman által is felvázolt "kategorikus vonások" tehát csak a hitek rögzítésének feltételei, nem pedig kontextus—viszonylagosságuk bizonyítékai. Az általa elfogadott, szükségtelen dichotómia ezért az intencionalitás olyan fontos kérdéseit teszi megválaszolhatatlanná, mint a hitek rögzülésének folyamata, vagy a hitek és a cselekvések közötti kauzális viszony tartalma.

A hit kontextus—viszonylagosságáról itt elmondottak természetesen az intenció kontextus—viszonylagosságára is érvényesek.

Az intencionalitás elsődleges és másodlagos intenciókra és hitekre épülő kauzális összefüggései tehát valamennyi cselekvés számára adott tartalmi összefüggések—függetlenül a cselekvés tárgyát jelentő probléma összetettségi fokától.

Azaz az elsődleges intenció és hit a cselekvések intencionális forrásai, vagyis a cselekvések létrejöt-

tének feltételei, amíg a másodlagos intenciók és hitek a cselekvések intencionalitásának kohéziós elemei, tehát a cselekvések folyamatosságának és koordinációjának feltételei.

Ezek a tartalmi összefüggések vannak jelen olyan összetett problémákra irányuló cselekvések esetében is, mint az intenciók és hitek, illetve a közöttük lévő viszonyok megnevezésének aktusa. Ez az aktus azonban a megnevezés általánosabb problematikáján keresztül már a nyelv és intencionalitás viszonyának, a jelentés és a szintaktikai struktúra e viszony alapján történő meghatározásának kérdésköréhez vezet el bennünket.

Ezért a következő fejezet célja, hogy az intencionalitás fentiekben bemutatott modellje alapján vázolja fel egy új szemantikai modell lehetséges alapjait.

III. Intencionalitás és jelentés

A cselekvések tárgyának mint a cselekvések során kialakult viszonyrendszerben létező problémának a megnevezése, ahogy azt az előző fejezetben is láthattuk, maga is intencionális aktus, amely az intenciók és hitek valamennyi cselekvésre jellemző rendszerét tartalmazza.

Így bármely, problémát jelölő fogalom jelentése az intencionalitásnak már ismert viszonyrendszereivel töltekezik fel.

Ebből a szempontból valóban elfogadhatónak tűnik Searle "pszichologista", a tudat intencionalitásának nyelvtől független létezését hangsúlyozó álláspontja, miszerint egy jelentés lehetőségei és korlátai épp a tudat intencionalitására vezethetők vissza, mivel a tudat intencionalitásán keresztül ruházza át a maga funkcióit, így a reprezentációs funkciót is a nyelvre.

A probléma csak az ezzel az elmélettel, hogy Searle intencionalitás—konceptiója, imtenció—és hit—fogalma éppen annak a folyamatnak a rekonstruálását nem teszi lehetővé, amelynek során a fogalmak jelentése részesül az intencionalitás összetevőinek propozicionális tartalmából. Ennek következtében Searle a kontextusbeli cselekvést a kontextusbeli

nyelvhasználatot is biztosító implicit háttértudást, valamint a cselekvés, a nyelvhasználat összefüggéseit sem tudja megnyugtatóan tisztázni, és arra a megállapításra jut, hogy ez a háttértudás nyelvileg nem juthat kifejezésre, nem szemantizálható, mert az a szemantikai tartalom végső bizonyítási keretét jelenti az adott kontextusban. Ez a kései Wittgenstein jelentéseméletétől, az intencionális szemantikától¹⁵, vagy épp a Searle által megalapozott beszédaktus—elméletektől való eltávolodásról tanúskodó szemantikai konklúzió azt mutatja, hogy Searle intencionalitás—konceptióját annak problematikus pontjai következtében nem tudta szemantikai kérdések megválaszolására megfelelő alapként felhasználni.

Miképpen jut tehát egy fogalom jelentése intencionális tartalomhoz?

Láttuk tehát, hogy cselekvéseink, mint problémaészlelő cselekvések, a tárgyukat mint problémát egy, a problémának a cselekvéshez, illetve a cselekvés számára a kontextusban adott más problémákhoz való viszonya alkotta, kettős viszonyrendszerben elemi problémaként észlelik. Ezen elemi probléma-

észlelő cselekvések viszonyrendszerei által alkotott összetett viszonyrendszerben jelenik meg egy összetett probléma, amelyben mint problémában rögzül ez az összetett viszonyrendszer, és így válik maga is elemi problémává egy problémaészlelő cselekvés számára. Ezek a viszonyrendszerek a problémák összetettségi fokától függetlenül, a cselekvések ismétlődésével rögzülnek, és ezáltal válnak kontextusbeli cselekvéseink koordinációs elemévé. Ezzel együtt rögzül az intencióknak és a hiteknek az a rendszere is, amelyet az előző fejezetben meghatároztunk.

A problémák megnevezése tehát, amelynek elsődleges intenciója, hogy a cselekvő magát mint az adott kontextusban, rögzített viszonyrendszerek szerint cselekvőt ismerje fel, és mint ilyen adjon választ a kontextusbeli problémák kihívására egy társadalmilag elfogadott nyelvi séma birtokában; vagyis a problémának mint *a viszonyrendszerben lévő* problémának a megnevezése.

Ehhez az elsődleges intencióhoz társul egy elsődleges hit is, amely annak hite, hogy a cselekvő *képes* a megnevezés, mint cselekvés számára megjelenő problémák kihívására válaszolni a rendelkezésre álló, társadalmilag elfogadott nyelvi séma segítségével, és hogy a cselekvései során létrejött viszonyrendszerekben létező probléma *valóban* megnevezése tárgya. Ez az elsődleges hit, tehát a megnevezés ön—referencialitásának hite.

Egy fogalom jelentése így nem más, mint az általa jelölt probléma a rá irányuló cselekvések rögzült viszonyrendszerében.

Ahhoz tehát, hogy egy probléma megnevezhető legyen, rögzülnie kell a rá irányuló cselekvések során létrejött viszonyrendszerekben. A fogalom jelentése tehát nem egyszerűen valami, hanem valami a rá irányuló cselekvéseink során kialakult viszonyrendszerekben. A megnevezésre szolgáló kifejezések, amelyekhez a cselekvő mint társadalmi örökségekhez jut hozzá, a megnevezéskor még magát a problémát jelölik csak, a viszonyrendszereket mint *lehetőségeket* foglalva jelentéstartományukba. E kifejezések társadalmiságát az adja, hogy a problémát *lehetőséges* viszonyrendszerek összes-

ségében jelölik a megnevezés pillanatában.

A megnevezést követően azonban a kifejezések jelentéstartománya telítődik a cselekvő tudatában rögzült viszonyrendszerekkel. Így jutnak ezek a kifejezések a probléma megnevezése során egy tulajdonképpeni jelentéshez.

A "könyv" szó tehát egy cselekvő számára mint a cselekvései során létrejött viszonyrendszerekben rögzült probléma megnevezését szolgáló, társadalmilag elfogadott kifejezés adott, amely *lehetőséges* viszonyrendszerek sorába ágyazottan jelöli a problémát. Ahogy azonban a cselekvő a cselekvései révén "könyv"—ként észlelt probléma megnevezésére alkalmazza ezt a kifejezést, annak jelentése telítődik a cselekvő problémaészlelő cselekvései során létrejött viszonyrendszerekkel. Ez a viszonyrendszerekben rögzült probléma tehát az adott kifejezés jelentése a cselekvő számára.

Így a kifejezés csak a megnevezés pillanatában jelöli minden cselekvő számára ugyanazon a módon a problémát, csak a megnevezés pillanatában válik explicitté a kifejezés lehetséges viszonyrendszereket tartalmazó jelentéstartománya. A megnevezést követően azonban a kifejezés jelentés minden egyes cselekvő számára a saját cselekvései során létrejött viszonyrendszerekbe ágyazottan fogja jelenteni ugyanazt a problémát.

Vagyis a "könyv" szó a cselekvő számára a könyvet mint saját problémaészlelő cselekvései során kialakult viszonyrendszerekben létező problémát jelenti. A szó jelentése tehát azáltal, hogy az ezekben a viszonyrendszerekben rögzült problémát jelöli, lesz annak az implicit háttértudásnak az alapja, amelynek tartalmát ezek a rögzített viszonyrendszerek adják.

A kognitív háttér, a wittgensteini "Gewissheit" ily módon lesz egy szó jelentésének *implicit tartalma*. A szó tehát egy adott kontextusban jelentésében hordozza annak az implicit háttértudásnak az alapjait, amely a szó kontextus—viszonylagos használatát meghatározza.

A megnevezés, amelynek problémája lehet maga a cselekvés, illetve a cselekvés során kialakuló viszonyok bármelyike, ahogy azt a fentiekben láthatuk, maga is egy elsődleges intencióból és hitből kiinduló cselekvés. Ezért mint cselekvésre, a megneve-

15 Az Intencionális szemantikáról lásd:

H.P. Grice: *Intendieren, Meinen Bedeuten; Sprecher-Bedeutung; Intentionen.* In: *Handlungen, Kommunikation, Bedeutung.* szerk.: G. Meggle, 1979.

D. Lewis: *Conventions.* Cambridge University Press, Cambridge, 1969.

St. R. Schiffer: *Meaning.* Oxford University Press,

zésre is érvényes az intencionalitásnak az a modellje, amit az előző fejezetben felvázoltunk. Eszerint a megnevezés a viszonyrendszerekben rögzült problémára egyrészt a megnevezéshez, másrészt a megnevezés más problémáihoz, mint a viszonyrendszerekben rögzült problémákhoz való viszonyában létező problémára irányul.

Az így létrejött viszonyrendszerekben kialakul egy másodlagos intenció, amely újabb, a létrejött viszonyrendszerekből kiinduló cselekvések viszonyrendszereire irányuló megnevezések, mint ugyanazon kontextusbeli cselekvések forrása lesz.

Az elsődleges és másodlagos intenció viszonyában pedig kialakul e cselekvés kohéziós eleme: a másodlagos hit.

Ha ugyanazon megnevezés, mint cselekvés, többször is megismétlődik, akkor az adott megnevezés rögzül, de azoknak a megnevezéseknek a viszonyában, amelyeknek a megnevezés során létrejött viszonyrendszerek a kiindulópontjával szolgáltak. Ebben a viszonyban rögzül a másodlagos intenció is, amely a már rögzített fogalom használatakor rögzített intencióként lesz az adott kontextusnak megfelelő újabb megnevezés forrása.

Miután a fogalmak egymással való, szintaktikai viszonyukban rögzülnek, rögzül maga a viszony is. Ekkor egy nyelvhasználó a szavak közötti szintaktikai viszonyokat mint problémákat észleli, és nevezi meg. A szintaktikai viszonyoknak a megnevezése lesz e viszonyok rögzítésének végső mozzanata, amelynek eredményeképpen a cselekvő magát mint cselekvései kifejezésére alkalmas nyelvi eszközökkel bíró cselekvőt ismerheti fel egy adott kontextusbeli nyelvhasználat során.

Egy kijelentés esetében (Könyvet olvas.) a kifejezések az általuk jelölt problémának a cselekvő cselekvései során létrejött viszonyrendszerekben való

létezését jelentik, e kifejezések szintagmatikus viszonya pedig a cselekvő adott probléma—kontextusban végrehajtott problémaészlelő cselekvései viszonyrendszereinek egymáshoz való viszonyát jelöli.

A cselekvő számára a jelentéseknek és a szintaktikai viszonyoknak mint intencionális tartalommal bíró struktúráknak az észlelése biztosítja nyelvi kompetenciája tudatát egy adott kontextusban.

Azaz a szemantikai és szintaktikai szinten rögzült intencionális tartalom teszi lehetővé, hogy egy adott kontextusban a nyelvhasználó a nyelvhez minth problémaészlelő cselekvése eszközhöz folyamodhasson. Ez az intencionális tartalom biztosítja az adott kontextusban a megfelelő nyelvhasználat alapjait jelentő implicit háttértudást is.

Szemantikai modellünk felvázolásával tehát a cselekvő fogalmi készlete kialakulásának és rögzülésének aspektusából tettünk kísérletet — egy új intencionalitás koncepció elemeinek a felhasználásával — nyelv és intencionalitás viszonyának a rekonstruálására. E folyamat megértése ugyanis elengedhetetlen feltétele annak, hogy a fogalmi készlete birtokában cselekvő mind bonyolultabb, absztraktabb problémákra irányuló cselekvéseinek; nyelv és társadalom, nyelv és történelem viszonyának; a kommunikatív cselekvésnek; magának a gondolkodásnak mint problémaészlelések során kikristályosodó kognitív aktusnak a természetét megértsük. Hiszen a gondolkodásnak mint a fent bemutatott intencionális modell szerint értelmezhető aktusnak a megértése teheti lehetővé annak meghatározását is, hogy miként képes egy cselekvő nyelvi kompetenciája birtokában olyan — összetett viszonyrendszerekben létező — problémák megnevezésére, mint amilyenek saját intenciói és hitei.